

Διδάσκοντας Ιστορία στο Γυμνάσιο

Προτάσεις για την αξιοποίηση
του διδακτικού υλικού

Έφη Αβδελά
Φωτεινή Ασημακοπούλου
Τριαντάφυλλος Πετρίδης
Θεοδώρα Ρόμπου

Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων 2005 - 2007

ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ ΜΕΤΡΟ 1.1 ΕΝΕΡΓΕΙΑ 1.1.1

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ/ΕΛΚΕ

Υπεύθυνες Έργου: Άννα Φραγκουδάκη - Θάλεια Δραγώνα

Η πράξη συγχρηματοδοτείται κατά 80% από το Ευρωπαϊκό
Κοινωνικό Ταμείο και κατά 20% από Εθνικούς Πόρους

ΔΡΑΣΗ 1.Α5

Επιστημονικές υπεύθυνες δράσης: Βενετία Αποστολίδου
Ελένη Χοντολίδου

Σύμβουλος σειράς: Γρηγόρης Πασχαλίδης
Επιμέλεια κειμένων: Ευαγγελία Βενιζελέα

Συγγραφείς: Έφη Αβδελά, Φωτεινή Ασημακοπούλου, Τριαντάφυλλος
Πετρίδης, Θεοδώρα Ρόμπου

Εισαγωγή

Το πρόγραμμα «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων» ξεκίνησε το 1996 και περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα δράσεων που αποσκοπούν στο να προάγουν την ελληνομάθεια των μαθητών της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης και γενικότερα, να βελτιώσουν τους όρους, τις συνθήκες και την αποτελεσματικότητα της σχολικής τους θητείας σε ολόκληρη τη διάρκεια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης. Οι *Προτάσεις για την αξιοποίηση του διδακτικού υλικού* επιδιώκουν να υποστηρίξουν τη διδασκαλία μιας ποικιλίας διδακτικών υλικών που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος και τα οποία σε άλλες περιπτώσεις μπορούν να υποκαταστήσουν τα ισχύοντα για όλα τα σχολεία της χώρας και σε άλλες να αξιοποιηθούν ως συμπληρωματικά τους. Ακολουθώντας τις γενικές προδιαγραφές της διδακτέας ύλης που προβλέπει το Αναλυτικό Πρόγραμμα, τα υλικά αυτά ετοιμάστηκαν με ξεχωριστή φροντίδα, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαίτερες δυσκολίες και ανάγκες των μειονοτικών μαθητών οι οποίοι, ιδιαίτερα όταν φτάνουν στο Γυμνάσιο, αντιμετωπίζουν οξυμμένα γλωσσικά προβλήματα. Οι δύο βασικές κατευθύνσεις στις οποίες κινήθηκε η ετοιμασία των διδακτικών υλικών είναι οι εξής:

- ⇒ Αναθεώρηση, αναδιοργάνωση και εμπλουτισμός του περιεχομένου ώστε να καταστεί πιο ελκυστικό και ενδιαφέρον,
- ⇒ Ανασχεδιασμός και διαφοροποίηση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων ώστε να αυξηθεί η συμμετοχή και ενεργοποίηση των μαθητών μέσα στην τάξη, αλλά και η εμπλοκή τους σε μορφωτικές και πολιτισμικές διαδικασίες έξω από αυτήν.

Παρόμοια προσανατολισμένα είναι, επίσης, τα συνοδευτικά διδακτικά υλικά, όπως, μουσικοί και οπτικο-ακουστικοί ψηφιακοί δίσκοι, διαδραστικό τρίγωνο λεξικό όρων και άλλα εποπτικά μέσα, που σχεδιάστηκαν για την υποστήριξη και τον εμπλουτισμό του εκπαιδευτικού έργου.

Οδηγητικό ρόλο τόσο στην παραγωγή των παραπάνω υλικών όσο και στη διαμόρφωση της διδακτικής μεθοδολογίας τους διαδραμάτισαν βασικές αρχές της σύγχρονης παιδαγωγικής, όπως η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, η πολυτροπικότητα των διδακτικών υλικών και η

προαγωγή του πολυγραμματισμού, η διαθεματική προσέγγιση των γνωστικών αντικειμένων προκειμένου να αναδειχθούν οι συνδέσεις και αλληλεξαρτήσεις τους, η έμφαση όχι στη μετάδοση της γνώσης αλλά στο «μαθαίνω πώς να μαθαίνω», στη δραστηριοποίηση των μαθητών σε εργασίες ερευνητικού και δημιουργικού χαρακτήρα, η ανάπτυξη προσωπικών κινήτρων και ενδιαφερόντων για μάθηση, η καλλιέργεια της κριτικής και αυτόνομης σκέψης, καθώς και η συνεχής και πολυδιάστατη αξιολόγηση ως μέσο επανατροφοδότησης. Αυτές και άλλες βασικές αρχές της παιδαγωγικής του προγράμματος παρουσιάζονται αναλυτικά στη σειρά των εγχειριδίων *Κλειδιά και Αντικλειδιά*, όπου ο εκπαιδευτικός μπορεί επιπλέον να βρει χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής τους, καθώς και συζητήσεις σχετικά με τα προβλήματα που ενδέχεται να συναντήσει κατά την εφαρμογή τους³.

Μια ακόμα σημαντική αρχή της παιδαγωγικής φιλοσοφίας που διαπνέει αυτά τα διδακτικά υλικά, η οποία συνδέεται άμεσα με τη φιλοδοξία τους να προσφέρουν στους μαθητές ευκαιρίες για ουσιαστική μόρφωση και δυνατότητες για προσωπική ανάπτυξη και κοινωνική πρόοδο, έγκειται στην υιοθέτηση των αρχών και αξιών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Στην εποχή μας, περισσότερο από ποτέ άλλοτε, μια σχολική τάξη δεν είναι απόλυτα ομοιογενής πολιτισμικά. Υπάρχουν πάντοτε διαφορές στο πολιτισμικό κεφάλαιο, τις ιδιαίτερες πολιτισμικές εμπειρίες, συνήθειες και ταυτότητες των μαθητών. Η σχολική τάξη αποτελεί, έτσι, μια μικρογραφία της ευρύτερης πολιτισμικής ποικιλομορφίας που παρουσιάζουν όλες οι σύγχρονες κοινωνίες, ιδιαίτερα μάλιστα τα τελευταία χρόνια, κατά τα οποία ενισχύθηκαν τα ρεύματα των μεταναστών και της διασποράς. Από τα ευρέως χρησιμοποιούμενα σχολικά εγχειρίδια, ωστόσο, απουσιάζουν αναφορές στην παρουσία, τη ζωή και την ιδιαίτερη κουλτούρα των διάφορων μειονοτικών ομάδων που ζουν στη χώρα μας. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα προβληματικό. Όταν η γλώσσα, η κουλτούρα και η εμπειρία που μεταφέρει κάθε παιδί αγνοούνται ή, χειρότερα, αποκλείονται και υποτιμούνται, οι μαθητές τοποθετούνται σε μειονεκτική θέση. Ό,τι έχουν μάθει για

---

3 Τα εγχειρίδια είναι διαθέσιμα σε ηλεκτρονική και σε έντυπη μορφή στη σειρά *Κλειδιά και Αντικλειδιά*, ΠΕΜ, ΥΠΕΠΘ, Πανεπιστήμιο Αθηνών (βλ. στην ιστοσελίδα www.kleidiakaiantikleidia.net). Εκείνα που αφορούν τις παιδαγωγικές αρχές του προγράμματος περιλαμβάνονται στη θεματική κατηγορία «Διδακτική μεθοδολογία».

τη ζωή και τον κόσμο περιθωριοποιείται, τα σημεία σύνδεσης με τη διδασκόμενη ύλη περιορίζονται ασφυκτικά, και η όλη εκπαιδευτική διαδικασία παίρνει για αυτούς τη μορφή της υποβάθμισης του οικείου περιβάλλοντός τους, της ίδιας της ταυτότητάς τους.

Οι εναλλακτικές διδακτικές προτάσεις που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος επιχειρούν να αντιμετωπίσουν αυτήν την κατάσταση, παίρνοντας καταρχήν υπόψη ότι οι μειονοτικοί μαθητές διδάσκονται τα μαθήματά τους σε μια γλώσσα που δεν είναι η μητρική τους, στοιχείο που δημιουργεί από μόνο του μια ιδιόρρυθμη συνθήκη ετερότητας μέσα στην τάξη. Η πρώτη, επομένως, μέριμνα αφορά στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως ξένης. Στη συνέχεια, οι διδακτικές προτάσεις ενσωματώνουν, –όπου αυτό ήταν δυνατό– στοιχεία από τις καθημερινές πρακτικές και την κουλτούρα της μουσουλμανικής μειονότητας, και πάνω από όλα, προσεγγίζουν με σεβασμό και ευαισθησία τα έθιμα, τη θρησκεία, τη γλώσσα και τις αξίες της. Βασισμένη στην αρχή της ισοτιμίας των πολιτισμών, καθώς και στην παιδαγωγική αξιοποίηση του βιωματικού και μορφωτικού κεφαλαίου του ‘διαφορετικού’ μαθητή, η διαπολιτισμική εκπαίδευση ευαγγελίζεται μια δημοκρατική, πλουραλιστική κοινωνία, που εξασφαλίζει σε όλους ισότητα ευκαιριών για μόρφωση και επιλογές ζωής, χωρίς προκαταλήψεις, στιγματισμούς και αποκλεισμούς. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση λειτουργεί, συνεπώς, προς όφελος όχι μόνον των μαθητών που προέρχονται από ένα διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο, αλλά προς όφελος του συνόλου των μαθητών, οι οποίοι καλούνται να συνυπάρξουν δημιουργικά στις κοινωνικές συνθήκες στις οποίες πρόκειται να ζήσουν ως ενήλικες⁴.

Αλλά εάν η αναγνώριση και ο σεβασμός των ποικίλων πολιτισμικών παραδόσεων και ταυτοτήτων αποτελεί θεμελιώδη παράγοντα για την ανάπτυξη μιας νηφάλιας και ισορροπημένης αυτοεικόνας, που δεν αισθάνεται να απειλείται από το διαφορετικό, ούτε το απαξιώνει με αυτάρεσκες διακηρύξεις υπεροχής, εξίσου θεμελιώδης είναι και η καλλιέργεια μιας κριτικής και αναστοχαστικής στάσης απέναντί τους, όπως εξάλλου και απέναντι στο ευρύτερο πολιτισμικό περιβάλλον μας. Οι κουλτούρες και οι πολιτισμικές ταυτότητες δεν είναι

---

4 Για μια λεπτομερέστερη πραγμάτευση των διαφορετικών πτυχών της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης βλ. τα εγχειρίδια που περιλαμβάνονται στη θεματική κατηγορία «Ταυτότητες και Ετερότητες» της ανωτέρω ιστοσελίδας.

στατικές ή παγιωμένες, αλλά μεταλλάσσονται συνεχώς μέσα από τις κοινωνικές και ιστορικές εξελίξεις, τις εμπειρίες και επιλογές μας. Επιδίωξη της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης είναι να αμφισβητήσει κάθε περιχαράκωση των ταυτοτήτων γύρω από απόλυτες και αγεφύρωτες διαφορές, καθώς και να προάγει ένα πλαίσιο συνέκφρασης, συνομιλίας και συνδιαλλαγής των διαφορετικών πολιτισμικών εμπειριών και αναφορών που να επιτρέπει σε κάθε μαθητή και εκπαιδευτικό, να διαπλάσουν και να διεκδικήσουν ταυτότητες που να τους εκφράζουν και να τους ενδυναμώνουν, παρά να τους εγκλωβίζουν σε απλουστευτικά στερεότυπα, γραφικότητες και τυπολατρικές αντιλήψεις.

Τα διδακτικά υλικά του προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων» συνιστούν μια πρόκληση για τον εκπαιδευτικό. Ανάλογα με το γνωστικό αντικείμενο, αν αφορούν δηλαδή στη γλώσσα και στη λογοτεχνία ή στην ιστορία, στα μαθηματικά και στις φυσικές επιστήμες, ο τρόπος με τον οποίο λαμβάνουν υπόψη τους την επίδραση των κοινωνικοπολιτισμικών εμπειριών των μαθητών στη διαδικασία της μάθησης μπορεί να τα καθιστά λιγότερο ή περισσότερο διαφορετικά από εκείνα που έχει συνηθίσει ο εκπαιδευτικός, και είναι πολύ πιθανό να του προκαλέσουν κάποια αμηχανία ή δυσκολία. Οι *Προτάσεις για την αξιοποίηση του διδακτικού υλικού*, που τα συνοδεύουν, έχουν στόχο να τον βοηθήσουν να κατανοήσει τις όποιες καινοτομίες παρουσιάζουν στη διαμόρφωση και οργάνωση της διδακτέας ύλης, καθώς επίσης και τη λογική που διέπει τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες και γενικότερα, τη διδακτική μεθοδολογία τους. Όλα αυτά παρουσιάζονται αναλυτικά στο παρόν βιβλίο ενώ εξίσου χρήσιμο θα βρει ο εκπαιδευτικός και το κεφάλαιο εκείνο, όπου τίθενται ερωτήματα και προβλήματα που ενδέχεται να προκύψουν κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας και προτείνονται λύσεις.

Γρηγόρης Πασχαλίδης

Κοινωνιολόγος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Α.Π.Θ.

Περιεχόμενα

1. Βασικές αρχές εκπόνησης του διδακτικού υλικού.....	9
2. Οργάνωση του διδακτικού υλικού.....	13
3. Διδακτικές προτάσεις για τη χρήση του υλικού.....	21
4 Δραστηριότητες για τους μαθητές.....	25
5. Σχόλια των εκπαιδευτικών.....	27
Βιβλιογραφία.....	29

1. Βασικές αρχές εκπόνησης του διδακτικού υλικού

Στο πλαίσιο του Προγράμματος «Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων» (ΠΕΜ) ξεκίνησε το 2002 η συγγραφή των βιβλίων Ιστορίας για τις τρεις τάξεις του Γυμνασίου. Όλοι γνωρίζουμε τις δυσκολίες που παρουσιάζει η διδασκαλία της Ιστορίας όχι μόνο στο Γυμνάσιο, αλλά σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Οι δυσκολίες αυτές σχετίζονται με τον τρόπο που διδάσκεται η Ιστορία στο ελληνικό σχολείο, με την έντονη ιδεολογική φόρτιση που έχουν όλες οι επίσημες αναφορές στην Ιστορία, την ανεπαρκή προετοιμασία των εκπαιδευτικών, αλλά και τις ιδιαιτερότητες της ιστορικής γνώσης. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν που το μάθημα της Ιστορίας έχει να επιδείξει, σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης, υψηλό βαθμό αποτυχίας σε σχέση με όλα τα άλλα μαθήματα.

Τα βιβλία Ιστορίας που ετοιμάσαμε στο πλαίσιο του Προγράμματος για την Εκπαίδευση Μουσουλμανοπαίδων προορίζονται να διδαχθούν στα Γυμνάσια της Θράκης, σε σχολεία δηλαδή με μεικτό σε μεγάλο βαθμό μαθητικό (πλειονοτικό και μειονοτικό) πληθυσμό και στα μειονοτικά Γυμνάσια. Δεν είναι ωστόσο «ειδικά βιβλία», κατάλληλα μόνο για τον «ειδικό» μαθητικό πληθυσμό της Θράκης. Θεωρούμε ότι η διδασκαλία της Ιστορίας στο δημόσιο σχολείο δεν μπορεί να αλλάζει ανάλογα με το μαθητικό πληθυσμό, ότι τα βιβλία Ιστορίας που χρειάζεται η Θράκη είναι τα ίδια με εκείνα που χρειάζονται τα Γιάννενα, η Λαμία, η Μεγαλόπολη ή η Κυψέλη στην Αθήνα. Η μόνη δυνατή Ιστορία για το σχολείο είναι η επιστημονικά έγκυρη και η παιδαγωγικά παραγωγική, εκείνη δηλαδή που αποδέχεται τις αρχές της σύγχρονης επιστήμης της Ιστορίας, που μπορεί να προσαρμοστεί στις διαφορετικές μαθησιακές ανάγκες και που προσφέρει ουσιαστική μάθηση. Εκείνη δηλαδή η Ιστορία που δεν περιέχει μόνο «γεγονότα», αλλά δείχνει, στο μέτρο του δυνατού, τους μηχανισμούς παραγωγής της ιστορικής γνώσης.

Η διδασκαλία της Ιστορίας στο ελληνικό σχολείο βρίσκεται εγκλωβισμένη σε ένα παράδοξο. Από τη μια μεριά, οι ώρες διδασκαλίας της Ιστορίας –δύο ώρες εβδομαδιαίως στην Α΄ και τη Β΄ Γυμνασίου και τρεις ώρες στη Γ΄ Γυμνασίου– είναι πολύ λίγες, καθώς το μάθημα

θεωρείται «δευτερεύον», ιδιαίτερα σε μια εποχή που τα μαθήματα θετικής κατεύθυνσης αποσπούν ως επί το πλείστον το ενδιαφέρον διδασκόντων και διδασκόμενων. Από την άλλη μεριά, η σχολική Ιστορία εμφανίζεται να έχει για όλους (πολίτες, κράτος, γονείς, πολιτικά κόμματα, μέσα μαζικής ενημέρωσης κ.λπ.) τεράστια σημασία, είτε επειδή αφορά ζητήματα ταυτότητας και αυτογνωσίας είτε επειδή συνδέεται άμεσα με την ικανότητα των μαθητών και μελλοντικών πολιτών να κρίνουν και να σκέπτονται. Είναι γνωστό επίσης ότι σε πανελλαδική κλίμακα η αποτυχία των μαθητών στις εξετάσεις της Ιστορίας είναι μεγάλη και ακόμη μεγαλύτερη στα παιδιά της μειονότητας.

Ένα από τα προβλήματα στη διδασκαλία της Ιστορίας είναι η εδραιωμένη σε πολλούς εκπαιδευτικούς αντίληψη, ιδιαίτερα σε αυτούς που δεν έχουν ειδικευση στο μάθημα –και είναι οι περισσότεροι– ότι πρόκειται για ένα μάθημα δύσκολο και απροσπέλαστο για τα μικρότερα σε ηλικία παιδιά. Η πεποίθηση αυτή των διδασκόντων αντανακλάται στους διδασκόμενους. Επιτείνεται, επιπλέον, από το περιεχόμενο του Αναλυτικού Προγράμματος, από τον τρόπο που είναι γραμμένα τα βιβλία και από τον τρόπο που διδάσκονται. Έτσι, τα περισσότερα παιδιά αντιμετωπίζουν την Ιστορία σαν ένα δύσκολο, άχρηστο και βαρετό μάθημα. Δύσκολο, γιατί υποτίθεται ότι απαιτεί την αποστήθιση μιας αφήγησης που βασίζεται στη συσσώρευση «ιστορικών γνώσεων» (γεγονότων, ονομάτων, χρονολογιών) στο πλαίσιο μιας γραμμικής χρονολογικής αλληλουχίας. Άχρηστο, γιατί οι μαθητές και οι μαθήτριες δεν αντιλαμβάνονται τη χρησιμότητα της ενασχόλησης με γεγονότα, φαινόμενα, αντιλήψεις, ιδέες του παρελθόντος εφόσον αυτά δεν προβάλλονται στο παρόν τους και δεν συσχετίζονται με τη δική τους βιωματική εμπειρία. Βαρετό, γιατί η πρακτική στην τάξη επιβεβαιώνει τις δύο παραπάνω καχεξίες σε συνδυασμό με τη διαπιστωμένη μη συμμετοχή του διδασκόμενου στη μαθησιακή διαδικασία. Εκτός από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, η παραδοσιακή διδακτική της Ιστορίας υποβάλλει στο μαθητή ως δεδομένη και αναπότρεπτη τη συνεχή πορεία του ανθρώπου προς την εξέλιξη και την πρόοδο και αποσιωπά τις τομές, τις οπισθοχωρήσεις, τις ανασχές, τις βραδύτητες, την παρακμή.

Πώς όμως μπορεί να ανατραπούν αυτές οι δυσλειτουργίες που χαρακτηρίζουν τη σχολική Ιστορία και πώς μπορεί να αναδιαρθρωθεί η διδακτική διαδικασία με νέους στόχους μάθησης;

Οι νέες επιστημονικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία της Ιστορίας εναντιώνονται καταρχήν στην ταύτιση της «μάθησης» με την πιστή αναπαραγωγή ή την αποστήθιση μιας ιστορικής αφήγησης που εμφανίζεται ως μοναδική, κλειστή και αδιαμφισβήτητη. Η έμφαση δεν δίνεται πια στα ιστορικά γεγονότα καθεαυτά, στο τι συνέβη, αλλά κυρίως δίνεται στο πώς και το γιατί συνέβη κάτι στο παρελθόν, μέσα σε ποιο πλαίσιο συνέβη, ποιες στάσεις και ποιες αντιδράσεις διαμόρφωσε στα ιστορικά υποκείμενα που είναι οι άνθρωποι και γιατί συνέβη έτσι. Με άλλα λόγια, πρέπει να αξιοποιεί ποικίλα μεθοδολογικά εργαλεία και τρόπους προσέγγισης των ιστορικών τεκμηρίων, όχι μόνο για να μάθει τι συνέβη στο μακρινό ή στο κοντινό παρελθόν, αλλά και για να δώσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο μελετάμε κάθε φορά το παρελθόν.

Ιδιαίτερη σημασία δίνεται επίσης στη δυνατότητα των μαθητών να εισάγονται στον κόσμο της Ιστορίας με την ενεργό συμμετοχή και τη συνειδητή δραστηριοποίηση και έκφρασή τους, από την κριτική μελέτη διάφορων ιστορικών πηγών και από την επεξεργασία διαφορετικών ιστορικών ερωτημάτων. Με τον τρόπο αυτό δεν μαθαίνουν μόνο τα «ιστορικά γεγονότα», αλλά εξοικειώνονται επίσης με τον τρόπο που παράγεται η ιστορική γνώση, δηλαδή με την ιστοριογραφική προβληματική.

Το εκπαιδευτικό υλικό για τη διδασκαλία της Ιστορίας που σχεδιάστηκε για το ΠΕΜ, βασισμένο σε αυτές τις επιστημονικές παραδοχές, έχει τους παρακάτω στόχους:

- ⇒ Να μεταδώσει με εύληπτο και ευχάριστο τρόπο στους μαθητές και στις μαθήτριες τις απαραίτητες ιστορικές γνώσεις που αντιστοιχούν στην τάξη τους, σύμφωνα με το νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.
- ⇒ Να εξοικειώσει τους μαθητές και τις μαθήτριες με τη διάσταση του ιστορικού χρόνου και της ιστορικής αλλαγής στις πολλαπλές τους εκφάνσεις, τοποθετώντας τα συστηματικά στον ιστορικό χώρο.
- ⇒ Να καλλιεργήσει δεξιότητες επεξεργασίας των πηγών και της επιστημονικής διαδικασίας με την οποία συγκροτείται η ιστορική γνώση.
- ⇒ Να επιτρέψει στους μαθητές να αντιληφθούν την ιστορική συγκρότηση της κοινωνίας στην οποία ζουν, καθώς και τις πολλαπλές διασυνδέσεις και αλληλεπιδράσεις των ιστορικών φαινομένων και

των πολιτισμών.

Ιστορικοποίηση του παρελθόντος, ιστορικότητα του χώρου, πολλαπλές αναγνώσεις των ιστορικών γεγονότων, κειμενική και εικονική τεκμηρίωση είναι εντέλει οι βασικές παραδοχές του υλικού αυτού σε ό,τι αφορά στο γνωστικό αντικείμενο της Ιστορίας, ενώ πολυτροπικότητα και δυναμικό περιεχόμενο, απλή και κατανοητή γλώσσα, δυνατότητα για συνεχή ανανέωση είναι τα χαρακτηριστικά των βιβλίων με τα οποία αυτή διδάσκεται.

2. Οργάνωση του διδακτικού υλικού

Το βιβλίο της Α΄ Γυμνασίου, με τίτλο *Αρχαία Ιστορία*, καλύπτει χρονολογικά την περίοδο από τους πρώτους ανθρώπους, δηλαδή από τα πρώτα ανθρωποειδή που εμφανίστηκαν πριν από 4 εκατομμύρια χρόνια μέχρι την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης το 330 μ.Χ. και αποτελείται από επτά κεφάλαια. Το βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου, με τίτλο *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία*, καλύπτει τη χρονική περίοδο από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης μέχρι τις αρχές του 18ου αιώνα και αποτελείται από έντεκα κεφάλαια. Το βιβλίο της Γ΄ Γυμνασίου, με τίτλο *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, καλύπτει τη χρονική περίοδο από τις αρχές του 18ου αιώνα μέχρι το τέλος του 20ου και αποτελείται από δέκα κεφάλαια.

Το εκπαιδευτικό υλικό για κάθε τάξη περιλαμβάνει ένα κυρίως βιβλίο και επιμέρους τεύχη, ανά ένα ή δύο κεφάλαια, που έχουν τον τίτλο *Λίγη ακόμη Ιστορία*. Το σύνθετο εκπαιδευτικό υλικό επιτρέπει στους διδάσκοντες μεγαλύτερη ευελιξία στην οργάνωση του μαθήματος, ανάλογα με τις γνωστικές ανάγκες των μαθητών τους³. Το βιβλίο της Ιστορίας της Α΄ Γυμνασίου συνοδεύουν τέσσερα τεύχη *Λίγη ακόμη ιστορία*, το βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου έξι τεύχη και αυτό της Γ΄ Γυμνασίου πέντε τεύχη.

Το υλικό του κυρίως βιβλίου είναι οργανωμένο σε τρία επίπεδα. Στο πρώτο επίπεδο υπάρχουν πλαίσια σε τρία διαφορετικά χρώματα, κίτρινο, γαλάζιο και πράσινο. Τα κίτρινα πλαίσια περιλαμβάνουν κείμενα εισαγωγικά στο κεφάλαιο: εδώ αναφέρονται οι σημαντικότερες πληροφορίες, όχι όμως με την έννοια της σύνοψης ή της περίληψης όσο με την έννοια του εντοπισμού των ουσιαστικότερων στοιχείων, τα οποία στη συνέχεια αναλύονται περαιτέρω στα κείμενα του κάθε κεφαλαίου. Τα γαλάζια πλαίσια είναι εισαγωγικά στα υποκεφάλαια ή στις επιμέρους ενότητες τους, ενώ τα πράσινα πλαίσια περιέχουν τις βασικές πληροφορίες του κάθε υποκεφαλαίου ή της κάθε ενότητας. Σε όλα τα κεφάλαια και των βιβλίων της Α΄ και της Β΄ Γυμνασίου υπάρχουν σύντομες αλλά συστηματικές αναφορές στις πηγές που σώζονται από κάθε περίοδο, το είδος τους, την ποσότητά τους, τις γλώσσες στις

³ Δεν είναι τυχαίο ότι σε χώρες όπως η Βρετανία, αντί του ενός διδακτικού βιβλίου χρησιμοποιούν διάφορα και διαφορετικά μεταξύ τους βιβλία (Sebba 2000: 20).

οποίες έχουν γραφτεί, τις πληροφορίες που μας δίνουν κ.λπ. Όλες αυτές οι πληροφορίες σχετικά με τις πηγές, μόνο στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου δίνονται σε μια τέταρτη κατηγορία πλαισίων, αυτή με το ροζ χρώμα. Επομένως, αν κάποιος διδάσκων θέλει να διατρέξει με γρήγορο ρυθμό το κεφάλαιο, μπορεί να το κάνει εστιάζοντας αποκλειστικά στα κίτρινα πλαίσια, χωρίς να δημιουργούνται κενά στους μαθητές και τις μαθήτριες. Έτσι λοιπόν, χρησιμοποιώντας ο διδάσκων ένα μόνο πλαίσιο (κίτρινο πλαίσιο) ή δύο (κίτρινο και γαλάζιο) ή και τα τρία (κίτρινο, γαλάζιο, πράσινο) ή και τα τρία πλαίσια και όλο το κείμενο μπορεί να καλύψει την ύλη με ευέλικτο τρόπο, δίνοντας έμφαση σε περισσότερα ή λιγότερα στοιχεία. Με τον τρόπο αυτό αντιμετωπίζεται το θέμα της κάλυψης της ύλης, αφού έχει παρατηρηθεί ότι σπανίως η διδαχθείσα ύλη ξεπερνά π.χ. για την Α΄ Γυμνασίου τον 5ο αι. π.Χ., δηλαδή καλύπτεται η μισή ύλη του βιβλίου, δημιουργώντας στους μαθητές τεράστια κενά.

Το δεύτερο επίπεδο του βιβλίου αφορά στα κείμενα που βρίσκονται έξω από τα πλαίσια και που παρέχουν τις περισσότερες και αναλυτικότερες πληροφορίες. Βασικό ρόλο σε αυτά τα κείμενα έχουν οι έννοιες/λέξεις κλειδιά που επισημαίνονται με **έντονο γαλάζιο χρώμα** και οι οποίες αποτελούν τους συνδέσμους που παραπέμπουν από το βιβλίο στα τεύχη με τον τίτλο *Λίγη ακόμη Ιστορία*, καθώς και οι λέξεις-έννοιες που επισημαίνονται με **έντονη γραφή**: οι έννοιες-λέξεις κλειδιά με **έντονο γαλάζιο χρώμα** παραπέμπουν σε επιπλέον στοιχεία, πηγές κ.λπ., όπως θα εξηγήσουμε παρακάτω, ενώ οι λέξεις-έννοιες που επισημαίνονται με **έντονη γραφή** δίνουν έμφαση σε σημαντικά στοιχεία.

Το τρίτο επίπεδο του βιβλίου αναφέρεται στο εικονογραφικό υλικό. Η επιλογή των εικόνων προσανατολίστηκε ως επί το πλείστον σε εικόνες-τεκμήρια. Οι εικόνες δεν είναι διακοσμητικές, αλλά αποτελούν πηγές-τεκμήρια, ένα από τα υλικά με τα οποία γράφεται η Ιστορία. Η λειτουργία, συνεπώς, της εικόνας είναι πολύπλευρη: η εικόνα βρίσκεται σε λειτουργική σχέση με το περιεχόμενο του κυρίως βιβλίου και των τευχών. Έτσι, το εικονογραφικό υλικό έχει διπλή σημασία: δίνει ιστορικές πληροφορίες και ταυτόχρονα υποδεικνύει έναν από τους τρόπους εργασίας των ιστορικών. Το εικονογραφικό υλικό δεν περιλαμβάνει μόνο φωτογραφίες αντικειμένων ή χώρων, αλλά επίσης αναπαραστάσεις (π.χ. αναπαρασταση νεολιθικού

οικισμού, αναπαράσταση του ανακτόρου της Κνωσού), σχέδια (π.χ. κτίρια της Γεωμετρικής Εποχής), κατόψεις (π.χ. κατόψεις ναών και κάτοψη οικοδομήματος στο Λευκαντί), μακέτες (π.χ. μακέτα αθηναϊκού σπιτιού) κ.λπ. Δουλεύοντας με διαφορετικά είδη εικόνων, οι μαθητές μαθαίνουν να παρατηρούν, να συνδυάζουν πληροφορίες, να αποκρυπτογραφούν διαφορετικού είδους κώδικες, ασκούνται δηλαδή σε δεξιότητες απαραίτητες για τους ιστορικούς αλλά και για κάθε είδους επιστήμονα.

Μεγάλη έμφαση δόθηκε και στους χάρτες (συνολικά υπάρχουν 80 χάρτες στο βιβλίο της Α΄ Γυμνασίου, 62 στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου και 50 στο βιβλίο της Γ΄ Γυμνασίου). Οι χάρτες που υπάρχουν είναι πολλών και διαφορετικών ειδών: τοπογραφικοί (π.χ. στο βιβλίο για την Α΄ Γυμνασίου οι χάρτες των Κυκλάδων και της Κρήτης, αντίστοιχα στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου οι χάρτες που παρουσιάζουν τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, τις ιταλικές ναυτικές πόλεις και το σελτζουκικό σουλτανάτο του Ρουμ τον 11ο και το 12ο αιώνα), ιστορικοί (π.χ. στο βιβλίο για την Α΄ Γυμνασίου η πρώτη και η δεύτερη εκστρατεία των Περσών ή η σύγκρουση ανάμεσα στη Ρώμη και το Βασίλειο της Μακεδονίας και στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου οι χάρτες που αναφέρονται αντίστοιχα στην αραβική εξάπλωση τον 7ο αιώνα και στις οθωμανικές κατακτήσεις το 15ο και το 16ο αιώνα) αλλά και θεματικοί, όπως οι πολύ λειτουργικοί χάρτες που αναφέρονται στο εμπόριο (π.χ. στο βιβλίο για την Α΄ Γυμνασίου το εμπόριο τη Μινωική Εποχή, το εμπόριο την Εποχή του Χαλκού, το εμπόριο των Ευβοέων και στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου οι χάρτες που αναφέρονται αντίστοιχα στα πανεπιστήμια και στη διάδοση της τυπογραφίας στη δυτική Ευρώπη). Επίσης, σε αρκετούς χάρτες ενσωματώνουμε πλαίσια με πληροφορίες και έτσι αποφεύγονται μακροσκελείς και συχνά δύσκολες στην κατανόησή τους αφηγήσεις. Έτσι, για παράδειγμα, οι χάρτες με τις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου στο βιβλίο της Α΄ Γυμνασίου και τις Ανακαλύψεις στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου ενσωματώνουν τις πληροφορίες σε πλαίσια γύρω από το χάρτη. Στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου ενδεικτικοί είναι οι χάρτες που παρουσιάζουν τις εκστρατείες του Ιουστινιανού Α΄ τον 6ο αιώνα (2.23), τον εκχριστιανισμό Σλάβων και των άλλων λαών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης το 10ο αιώνα (4.31) και ο χάρτης που δείχνει (συνδυάζοντας κείμενο που βρίσκεται σε πλαίσια και εικόνες) τους διεθνείς εμπορικούς δρόμους μεταξύ ευρωπαϊκής και

ασιατικής ηπείρου τον 8ο και τον 9ο αιώνα (3.18). Οι χάρτες δεν είναι ξεκομμένοι από το κείμενο, αντίθετα είναι λειτουργικά συνδεδεμένοι, ώστε να βοηθήσουν το μαθητή να συνδέσει την ιστορική εξέλιξη με το χώρο, χαρτογραφούν δηλαδή τις ιστορικές εξελίξεις.

Το ίδιο και οι λεζάντες που συνοδεύουν τις εικόνες και τους χάρτες, τόσο στο κυρίως βιβλίο όσο και στα τεύχη *Λίγη ακόμη Ιστορία*, όπως θα δούμε παρακάτω, δεν αποτελούν απλώς και μόνο επεξηγήσεις του οπτικού υλικού ή των χαρτών, αλλά αντίθετα προσφέρουν ουσιαστικές ιστορικές πληροφορίες. Σε όλες τις λεζάντες, υπάρχει συστηματική αναφορά στο είδος που εικονίζεται (άγαλμα, αγγείο, νόμισμα, μικρογραφία, πίνακας κ.λπ.), στη χρονολογική περίοδο που ανήκει, καθώς επίσης και στο πού βρίσκεται (μουσείο ή ίδρυμα ή βιβλιοθήκη κ.ο.κ., πόλη και χώρα). Σε ορισμένες περιπτώσεις στις λεζάντες υπάρχουν και επιπλέον στοιχεία που συμπληρώνουν ουσιαστικά το κείμενο με το οποίο βρίσκονται σε άμεση συσχέτιση.

Το εικονογραφικό υλικό, δηλαδή, καθώς και οι χάρτες προτρέπουν το μαθητή να μεταβαίνει από την εικόνα στο κείμενο και αντίστροφα, ενώ συμπληρώνουν ουσιαστικά την κυρίως αφήγηση. Μέσω της συστηματικής και οργανικής χρήσης του οπτικού υλικού η Ιστορία ζωντανεύει, ενώ οι μαθητές μαθαίνουν να τοποθετούν τα ιστορικά γεγονότα όχι μόνο στο χρόνο αλλά και στο χώρο.

Εκτός από τα πλαίσια σε τρία διαφορετικά χρώματα, τα κείμενα, το εικονογραφικό υλικό και τους χάρτες με τις λεζάντες, και άλλα στοιχεία συμβάλλουν επίσης στην ευέλικτη και δυναμική δομή και μορφή του βιβλίου:

Κάθε κεφάλαιο σηματοδοτείται από μια ταινία στο πάνω μέρος της κάθε σελίδας με διαφορετικό χρώμα. Έτσι, για παράδειγμα, το κεφάλαιο 1, της Α΄ Γυμνασίου, «Από τους πρώτους ανθρώπους ως το νεολιθικό πολιτισμό», σηματοδοτείται από μια ταινία σε χρώμα σκούρο κόκκινο (γκρενά), πάνω στην οποία κάθε φορά αναγράφεται και η χρονολογική περίοδος στην οποία αντιστοιχεί το συγκεκριμένο κεφάλαιο. Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο με τίτλο «Από το Λίθο στα Μέταλλα-η Εποχή του Χαλκού, (3000-1100 π.Χ.)» το χρώμα της ταινίας αλλάζει και γίνεται κόκκινο και ούτω καθεξής, επτά δηλαδή χρώματα για τα επτά κεφάλαια του βιβλίου της Α΄ και ένδεκα χρώματα για το βιβλίο της Β΄. Έτσι επιτυγχάνονται ταυτόχρονα δύο στόχοι: αφενός εύκολα ανατρέχει ο μαθητής στο ένα ή στο άλλο κεφάλαιο του

βιβλίου και αφετέρου, μέσω της επανάληψης της χρονολογίας σε κάθε σελίδα, αποτυπώνεται η χρονική περίοδος στην οποία αναφέρεται το κάθε κεφάλαιο.

Στα περιθώρια των σελίδων υπάρχουν και άλλα δύο στοιχεία: τα επεξηγηματικά πλαίσια και τα σημειώματα παραπομπών (στίκερ). Στα επεξηγηματικά πλαίσια που έχουν χρώμα γκρι, εξηγούνται γλωσσικά κάποιες λέξεις-όροι ή δίνονται κάποια σύντομα επιπλέον στοιχεία που αναφέρονται μέσα στο κείμενο: για παράδειγμα, στη σελ. 13 στο 2ο κεφάλαιο του πρώτου τεύχους *Λίγη ακόμη Ιστορία* της Α΄ Γυμνασίου στο επεξηγηματικό πλαίσιο περιλαμβάνονται κάποιες προελληνικές λέξεις.

Στα σημειώματα παραπομπών (μικρά κίτρινα πλαίσια με τη μορφή στίκερ στο περιθώριο της σελίδας) σημειώνεται η σελίδα στην οποία έχει γίνει ή θα γίνει ξανά αναφορά στο ίδιο θέμα. Για παράδειγμα, στο κεφάλαιο 2 του βιβλίου της Α΄ Γυμνασίου στη σελ. 25 το στίκερ παραπέμπει στις σελίδες του βιβλίου όπου θα γίνει αναφορά στο ίδιο θέμα, δηλαδή για τις πόλεις-κράτη στον αρχαίο κόσμο. Με τον τρόπο αυτό ο μαθητής μαθαίνει να ανατρέχει σε άλλες σελίδες και όχι μόνο στα στενά όρια των σελίδων που αναφέρονται σε ένα συγκεκριμένο θέμα-μάθημα.

Το υλικό προσφέρει εναλλακτικούς τρόπους διδασκαλίας και οι καθηγητές μπορούν να οργανώνουν το μάθημά τους ανάλογα με τις ανάγκες και τη δυναμική της τάξης τους.

Στόχος, τελικά, είναι να δοθεί σε δασκάλους και μαθητές η δυνατότητα να επιλέγουν τόσο το υλικό με το οποίο θέλουν να ασχοληθούν όσο και τον τρόπο με τον οποίο θέλουν να το προσαρμόσουν στη διδακτέα ύλη. Ο χειρισμός του υλικού και ο σχεδιασμός της διδασκαλίας του υπόκεινται, επομένως, στη διακριτική ευχέρεια του δασκάλου με τη συνεργασία των μαθητών και δεν υπαγορεύονται αποκλειστικά από την αφηγηματική δομή του βιβλίου. Επιπροσθέτως, με αυτόν τον τρόπο οργάνωσης του υλικού ο δάσκαλος και οι μαθητές έρχονται σε επαφή και ασκούνται στην κατεξοχήν ιστοριογραφική διαδικασία της έρευνας και της οργάνωσης του τεκμηριωτικού υλικού.

Τα τεύχη *Λίγη ακόμη Ιστορία* περιλαμβάνουν κείμενα, εικόνες, πηγές, χάρτες, χρονολογικούς πίνακες ή και χρονολόγια καθώς και δραστηριότητες.

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, οι έννοιες-λέξεις κλειδιά που επισημαίνονται με έντονο γαλάζιο χρώμα (λήμματα) αποτελούν τους συνδέσμους που παραπέμπουν από το βιβλίο στο *Λίγη ακόμη Ιστορία*. Ο στόχος πίσω από τις λέξεις και φράσεις-κλειδιά με έντονο γαλάζιο χρώμα είναι διττός, παιδαγωγικός και πρακτικός:

- ⇒ Να αντιληφθούν οι μαθητές ότι η Ιστορία δεν γράφεται μόνο από ένα βιβλίο ή μια πηγή. Αντίθετα, ο ιστορικός είναι υποχρεωμένος να ανατρέξει σε μια πληθώρα τεκμηριωτικού υλικού, όπως για παράδειγμα οι κειμενικές πηγές που υπάρχουν μόνο στα τεύχη *Λίγη ακόμη Ιστορία*.
- ⇒ Η χρήση των λέξεων-κλειδιών επιτρέπει το «σπάσιμο» του εκπαιδευτικού υλικού σε περισσότερα του ενός βιβλία και, επομένως, δίνει στο μαθητή και στη μαθήτριά του τη δυνατότητα να μη μεταφέρει κάθε φορά το σύνολο του εκπαιδευτικού υλικού στο σχολείο.

Όλα τα λήμματα με τις πληροφορίες ακολουθούν τη διάταξη του βιβλίου. Οι τίτλοι των κεφαλαίων, των υποκεφαλαίων, των ενοτήτων και των λημμάτων είναι όμοιοι με αυτούς του βιβλίου.

Θεωρούμε σημαντικό να κατανοήσουν οι μαθητές την έννοια της πηγής, δηλαδή, ότι αφενός η γνώση του παρελθόντος απορρέει από τη μελέτη κάθε είδους καταλοίπων και όχι μόνο από την επιστημονική γνώση που μεταδίδουν οι εκπαιδευτικοί και τα βιβλία (Μονιούτ 2002: 280) και αφετέρου ότι οι πληροφορίες που περιέχουν οι πηγές –ή τα κατάλοιπα γενικότερα– απαιτούν προσεκτική κριτική επεξεργασία. Κρίνεται, συνεπώς, απαραίτητο να εξοικειωθούν οι μαθητές με το γεγονός ότι τα ίχνη αυτά δεν μιλούν άμεσα και μονοσήμαντα.

Σε ό,τι αφορά τις πηγές οφείλουμε να επισημάνουμε ότι:

- α) Όλες οι πηγές που αφορούν κείμενα (κειμενικές) και στα τρία βιβλία του Γυμνασίου βρίσκονται στα *Λίγη ακόμη Ιστορία* και σημαίνονται με τον ίδιο τρόπο σε κάθε κεφάλαιο: μέσα σε πλαίσια ροζ χρώματος. Κάθε κειμενική πηγή συνοδεύεται πάντοτε από ένα σύντομο σχόλιο για το είδος της (αν πρόκειται για ιστορικό κείμενο, για έγγραφο, για επιγραφή κ.λπ.), το συγγραφέα και το πότε γράφτηκε, ώστε να γνωρίζουν οι μαθητές και οι μαθήτρίες τα ελάχιστα βασικά στοιχεία του πλαισίου στο οποίο δημιουργήθηκε κάθε φορά. Όλες οι κειμενικές πηγές είναι μεταφρασμένες στα σύγχρονα νέα ελληνικά, ακόμη και αυτές που είναι γραμμένες σε παλιότερες

μορφές της ελληνικής γλώσσας (π.χ. τα δημώδη κείμενα του 16ου ή του 17ου αιώνα) ή σε διάλεκτο (π.χ. στην κρητική ή στην ποντιακή διάλεκτο).

β) Όλες οι επιπλέον μη κειμενικές πηγές (δηλαδή το εικονογραφικό υλικό)⁴ που βρίσκονται στα *Λίγη ακόμη Ιστορία* σημαίνονται με τον ίδιο τρόπο όπως και στο βιβλίο. Πρέπει να επισημανθεί ότι κειμενικές και μη κειμενικές πηγές παρουσιάζονται με συνεχή αρίθμηση, ώστε να γίνεται μια ακόμη φορά εμφανής η σχέση που τις διέπει. Όλες οι πηγές, κείμενα και εικόνες, που βρίσκονται στα *Λίγη ακόμη Ιστορία* αριθμούνται με το γράμμα Π, τον αύξοντα αριθμό του κεφαλαίου και τον αύξοντα αριθμό της πηγής. Για παράδειγμα, Π 3.1 είναι η πηγή ένα, του κεφαλαίου 3 και βρίσκεται στα *Λίγη ακόμη Ιστορία*. Όσον αφορά στις λεζάντες και εδώ συμπληρώνουν ουσιαστικά το κείμενο ή το λήμμα με τα οποία βρίσκονται σε άμεση συσχέτιση.

Τα τεύχη *Λίγη ακόμη Ιστορία* περιλαμβάνουν επίσης χρονολογικούς πίνακες, όπου συστηματοποιείται κάθε φορά η γραμμική εξέλιξη του ιστορικού γίνεσθαι. Εδώ, υπάρχει μια διαφοροποίηση ανάμεσα στο βιβλίο της Α΄ Γυμνασίου και σε αυτό της Β΄. Στο βιβλίο της Α΄ Γυμνασίου οι χρονολογικοί πίνακες ακολουθούν κάθε κεφάλαιο και παρουσιάζουν με χρονολογική σειρά τα γεγονότα που αναφέρονται σε αυτό. Αποτελούν ένα εύχρηστο εργαλείο για σύντομη ανασκόπηση, επανάληψη ή διασταύρωση των όσων παρουσιάζονται στα κείμενα. Συντελούν επίσης άμεσα στην τοποθέτηση του γεγονότος ή του αντικειμένου στο χρόνο.

Στο βιβλίο της Β΄ Γυμνασίου υπάρχει ένα ενιαίο Χρονολόγιο για όλα τα κεφάλαια του βιβλίου, στο οποίο τα γεγονότα (τόσο αυτά που αφορούν τη μακρά διάρκεια όσο και εκείνα που σχετίζονται με τη μικρή διάρκεια) παρουσιάζονται οργανωμένα κατά κρατικά μορφώματα ή κατά γεωγραφικές ενότητες. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται, ακόμη μια φορά, ο στόχος να αναδειχθεί η ιστορικότητα του χώρου.

Το τελευταίο μέρος των τευχών *Λίγη ακόμη Ιστορία* αποτελούν οι δραστηριότητες, στις οποίες θα αναφερθούμε αναλυτικότερα παρακάτω.

⁴ Επισημαίνουμε εδώ ότι ο όρος «μη κειμενικές πηγές» αναφέρεται σε όλο το εικονογραφικό υλικό του κυρίως βιβλίου και των τευχών *Λίγη ακόμη Ιστορία*.

3. Διδακτική μεθοδολογία

Το εκπαιδευτικό υλικό για την Ιστορία του Γυμνασίου είναι ευχάριστο, πολύτροπο και πολυδυναμικό. Φυσικά, ακριβώς επειδή είναι καινούργιο και διαφορετικό, απαιτεί μιαν άλλη εκπαιδευτική πρακτική που στηρίζεται στη δουλειά και στη συνεργασία μέσα στην τάξη τόσο μεταξύ διδάσκοντα και μαθητών όσο και των μαθητών μεταξύ τους.

Και τα κυρίως βιβλία και τα συμπληρωματικά τεύχη *Λίγη ακόμη Ιστορία* αποτελούν ένα υλικό ποικίλο ως προς το περιεχόμενό του και ευέλικτο ως προς τη δομή και τη χρήση του, που επιτρέπει στους διδάσκοντες να προσαρμόζουν τη διδασκαλία τους στο εκπαιδευτικό, γνωστικό αλλά και ευρύτερα γλωσσικό και πολιτισμικό επίπεδο των μαθητών τους. Τα κείμενα είναι σύντομα και περιεκτικά, οργανωμένα με τρόπο που διευκολύνουν την κατανόησή τους από τους μαθητές και τη διδακτική τους αξιοποίηση από την πλευρά του διδάσκοντος. Δεν υπάρχουν επουσιώδεις λεπτομέρειες, ούτε άσκοπες επαναλήψεις. Η γλωσσική διατύπωση είναι απλή και όσο το δυνατό ζωντανή, χωρίς να απλουστεύεται η ιστορική γνώση ούτε να αποφεύγεται η επιστημονική ορολογία.

Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στην ελκυστική παρουσίαση του υλικού, με την προσεγμένη γραφιστική προσέγγιση (επιλογή χρωμάτων, κατάλληλες γραμματοσειρές, σελιδοποίηση) και σύμφωνα με τις τρέχουσες παιδαγωγικές αντιλήψεις που θέλει ισορροπία μεταξύ αφήγησης και εικόνας. Η επιλογή των εικόνων, όπως προαναφέρθηκε, προσανατολίστηκε κυρίως σε εικόνες-τεκμήρια.

Η εικόνα-τεκμήριο δεν είναι απλώς επεξηγηματικό σχέδιο ούτε στοιχείο εξωραϊσμού, αλλά γίνεται αντικείμενο για παρατήρηση, για ανάλυση και μάθηση. Η εικόνα βοηθά να εισαχθούν οι μαθητές σε μια θεματική ενότητα με πιο συναρπαστικό τρόπο, να ανασύρουν από τη μνήμη τους κάποιες γνώσεις ή να κινητοποιηθούν, ώστε να ψάξουν τη γνώση. Η εικόνα μπορεί να γίνει τρόπος για να προσεγγιστεί η αφήγηση, κίνητρο για μάθηση (ταύτιση με το οικείο, ανακάλυψη του αγνώστου). Η εικόνα, επίσης, διευκολύνει την επικοινωνία και βοηθά τη γλωσσική ανάπτυξη. Ένα τέτοιο υλικό αποτελούν τα νομίσματα π.χ. που κόβουν οι πόλεις-κράτη και τα οποία απεικονίζουν τα σύμβολά τους ή τα νομίσματα που κόβουν οι ηγεμόνες, οι βασιλείς και οι αυτοκράτορες

για να προβάλλουν και να εδραιώσουν την εξουσία τους. Ανατρέξτε, για παράδειγμα, στα νομίσματα που εικονίζονται στο 4ο κεφάλαιο στα τεύχη *Λίγη ακόμη Ιστορία*, τα οποία δίνουν πληροφορίες για το πού και πότε κόπηκαν και άρχισαν να χρησιμοποιούνται καθώς και για τη σημασία τους στις οικονομικές συναλλαγές. Επίσης και στα νομίσματα που απεικονίζουν τα πρόσωπα που βρίσκονται στην εξουσία (π.χ. νόμισμα του βασιλιά των Παιόνων, στο 5ο κεφάλαιο στο *Λίγη ακόμη Ιστορία*, ο Αννίβας ή ο Μέγας Κωνσταντίνος στο 7ο κεφάλαιο στο *Λίγη ακόμη Ιστορία*). Αλλά και τα κάθε είδους υλικά κατάλοιπα, που εικονίζονται στο κυρίως βιβλίο και στα τεύχη *Λίγη ακόμη Ιστορία* είτε πρόκειται για αγγεία ή αγάλματα, ή κτίρια, ναούς, ή αντικείμενα καθημερινής χρήσης κ.λπ., αποτελούν πρωτογενή τεκμήρια.

Σε ό,τι αφορά στο βιβλίο της Α΄ Γυμνασίου το βασικό σημείο αναφοράς είναι ο ελλαδικός χώρος και η δυτική Μικρά Ασία, ενώ σε αυτό της Β΄ και της Γ΄ Γυμνασίου ο ευρύτερος μεσογειακός και ευρωπαϊκός χώρος. Το υλικό και των τριών βιβλίων ξεφεύγει από μια στενά ελλαδοκεντρική αλλά και ευρωπαϊοκεντρική θεώρηση των ιστορικών φαινομένων.

Θεωρούμε αναγκαίο να γνωρίσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες όχι μόνο την Ιστορία των λαών της Εγγύς Ανατολής αλλά και άλλων που, κατά καιρούς, ανέπτυξαν σχέσεις με τους αρχαίους Έλληνες (Κέλτες, Σκύθες, γερμανικοί λαοί, Άραβες κ.λπ.), αλλά και αυτών που, αν και μακριά από τη Μεσόγειο, ανέπτυξαν πολιτισμό και επηρέασαν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τα ιστορικά δρώμενα, σε γεωγραφικές περιοχές που αναπτύχθηκε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός, αυτές τις περιόδους (Κινέζοι, Ινδοί, τουρκικοί λαοί, Μογγόλοι). Ο συνηθισμένος τρόπος οργάνωσης των βιβλίων του ΟΕΔΒ της Αρχαίας Ιστορίας ξεκινά από τους «ανατολικούς πολιτισμούς» συνεχίζει με τους Έλληνες και προχωρά με τους Ρωμαίους. Δηλαδή το κέντρο μετατοπίζεται από ένα πολιτισμό σε έναν άλλο ή από μια περιοχή σε μια άλλη σαν να υπάρχει χρονολογική συνέχεια. Η Ιστορία των Ρωμαίων δεν ξεκινά με την κατάκτηση του ελλαδικού χώρου ή η Ιστορία των Αιγυπτίων δεν σταμάτησε με την ακμή των Μυκηναίων, ούτε η Ιστορία των Περσών διακόπηκε με την επέλαση των Μακεδόνων.

Στο νέο εκπαιδευτικό υλικό δεν αναφέρονται οι πολιτισμοί αυτοί ως απομονωμένα περιστατικά ούτε μετατοπίζεται το κέντρο της αφήγησης από τον ένα πολιτισμό σε έναν άλλον ή από μια περιοχή σε

μια άλλη σαν να υπάρχει χρονολογική συνέχεια, καταστρατηγώντας κάθε έννοια συγχρονίας των ιστορικών φαινομένων.

Η έμφαση δίνεται στη συγχρονία, έστω και αν η γεωγραφική απόσταση μεταξύ των πολιτισμών που αναφέρονται είναι μεγάλη. Έτσι, για παράδειγμα, στο υποκεφάλαιο «Οι πολιτισμοί της ευρύτερης περιοχής» (δηλαδή η ανατολική Μεσόγειος), του βιβλίου της Α΄, η Αίγυπτος αποτελεί υποενότητα της 3ης χιλιετίας μετά τους πολιτισμούς του Αιγαίου, αλλά και υποενότητα της 2ης χιλιετίας μετά το μινωικό και μυκηναϊκό πολιτισμό, ενώ οι αιγυπτιακές γραφές εμφανίζονται στο θεματικό υποκεφάλαιο «Διακίνηση ιδεών και αγαθών την Εποχή του Χαλκού» όπου γίνεται αναφορά όλων των γραφών την Εποχή του Χαλκού αλλά και των άλλων αλληλεπιδράσεων στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου.

Όσον αφορά στη χρονολόγηση, αν και η γνώση χρονολογιών είναι χρήσιμη, ωστόσο η απλή απομνημόνευση εκείνων που κρίνονται σημαντικές δεν βοηθάει στην εξοικείωση με την έννοια του χρόνου. Κρίνεται, συνεπώς, απαραίτητο οι μαθητές να αποκτήσουν δεξιότητες που θα τους επιτρέψουν να ερευνήσουν αν κάτι είναι προγενέστερο ή σύγχρονο με κάτι άλλο, τη χρονική απόσταση που τα χωρίζει κ.λπ. Τα χρονολόγια συμβάλλουν επίσης με συνοπτικό τρόπο στην κατανόηση της συγχρονίας.

Οι χάρτες αποτελούν ένα ειδικό μέσο για έρευνα και ερμηνεία. Με τους χάρτες ο εκπαιδευτικός μπορεί να δουλέψει την έννοια του ιστορικού χώρου (πώς η Γεωγραφία αλλάζει μέσα στο χρόνο: σύνορα, πληθυσμοί, δραστηριότητες, φυσικά φαινόμενα κ.λπ.), όπως επίσης και την έννοια της συγχρονίας (την ίδια στιγμή, σε απομακρυσμένα γεωγραφικά τμήματα, τι συμβαίνει, π.χ. στην απεικόνιση της μεσογειακής λεκάνης). Έμφαση δίνεται επίσης στην κίνηση στο χώρο. Για παράδειγμα, στο χάρτη 7.2 του βιβλίου της Α΄ Γυμνασίου με τα διαφορετικά χρώματα γίνεται εύκολα κατανοητό ότι τον 6ο αι. π.Χ. συνυπήρχαν στην ιταλική χερσόνησο πολλοί διαφορετικοί λαοί – Κέλτες, Καρχηδόνιοι, Λατίνοι, Έλληνες κ.λπ., ενώ στους χάρτες της Β΄ Γυμνασίου φαίνονται οι μετακινήσεις πληθυσμών, οι δρόμοι εμπορίου κ.λπ.

Εισαγωγή σε ένα θέμα μπορεί να γίνει, επίσης, με τη χρήση μιας πηγής (κειμένου, εικόνας κ.ά.). Ο εκπαιδευτικός μπορεί να την επικαλεστεί ως πρώτη ύλη για παρατήρηση, ανάλυση και ανάπτυξη. Πέρα από

τις αυτοτελείς πληροφορίες που περιέχει κάθε πηγή, μπορεί επίσης να γίνει αφορμή για συσχέτιση με άλλα στοιχεία, για συλλογισμούς, και επομένως, για γνώση και περαιτέρω πληροφόρηση. Κυρίως όμως με τη χρήση των πηγών μπορεί να δημιουργηθούν οι συνθήκες, ώστε να διατυπώσουν οι ίδιοι οι μαθητές ερωτήματα και ίσως υποθέσεις για το παρελθόν.

Οι δραστηριότητες προσφέρουν επίσης εναλλακτικούς τρόπους διδασκαλίας. Ενδεικτικά, μπορεί να ξεκινήσει κανείς το μάθημα «αντίστροφα», δηλαδή από μια δραστηριότητα που η λύση της θα οδηγήσει στην αναζήτηση πληροφοριών από το «κυρίως» βιβλίο, π.χ. η δραστηριότητα 3 του κεφαλαίου 4, που ζητά από τους μαθητές να τοποθετήσουν σε έναν «κενό» χάρτη ορισμένες ελληνικές και φοινικικές αποικίες και στη συνέχεια να διαπιστώσουν ποιες από αυτές τις πόλεις υπάρχουν ακόμη και σήμερα με ίδιο ή και διαφορετικό όνομα. Η δραστηριότητα θα δουλευτεί με ανοιχτά βιβλία, στις σελίδες όπου υπάρχουν οι αντίστοιχοι χάρτες με το φοινικικό και τον ελληνικό αποικισμό. Επικουρικά, και για την αναζήτηση των πόλεων αυτών στο σύγχρονο κόσμο προτείνεται η χρήση ενός γεωφυσικού χάρτη.

Παρουσιάζοντας τη διαδικασία μέσω της οποίας αποκτώνται οι ιστορικές γνώσεις, η διδασκαλία της Ιστορίας μπορεί να καλλιεργήσει μια γενική μέθοδο ανάλυσης και κριτικής σκέψης, καθώς και τη δυνατότητα διανοητικής προσέγγισης του παρελθόντος με την αναγνώριση της πολυπλοκότητας των γεγονότων μέσα στη χρονική διάρκεια.

4. Δραστηριότητες για τους μαθητές

Οι δραστηριότητες, όπως και το υπόλοιπο υλικό τόσο του κυρίως βιβλίου όσο και των τευχών *Λίγη ακόμη Ιστορία*, έχουν ευέλικτη δομή και μπορούν να επιλεγούν ανάλογα με τις ανάγκες των μαθητών.

Οι δραστηριότητες, ατομικές και ομαδικές, προφορικές και γραπτές, πέρα από τον έλεγχο των ιστορικών γνώσεων, με ποικίλους και συχνά ευχάριστους για τους μαθητές και τις μαθήτριες τρόπους, έχουν ως κύριο στόχο να εμπλέξουν τόσο τους διδάσκοντες και τις διδάσκουσες όσο και τους μαθητές και τις μαθήτριες σε μια περισσότερο ενεργητική διαδικασία μάθησης. Στους πρώτους παρέχουν πρόσθετο εκπαιδευτικό υλικό που τους επιτρέπει να διαμορφώνουν ένα περισσότερο ευέλικτο πλαίσιο διδασκαλίας ανάλογα με τις ανάγκες των μαθητών και των μαθητριών τους. Στους δεύτερους παρέχουν τη δυνατότητα να προσεγγίζουν την ιστορική πραγματικότητα με βάση τις εμπειρίες τους και τις αντιλήψεις τους, ώστε να εξασφαλιστεί η ενεργητική συμμετοχή τους στη μαθησιακή διαδικασία. Στόχος τους δεν είναι τόσο να «μετρηθούν» οι γνώσεις που απέκτησαν οι μαθητές και οι μαθήτριες αλλά να «υποστηρίξουν» το υλικό του βιβλίου και των τευχών *Λίγη ακόμη Ιστορία* βοηθώντας τους να καταλάβουν τι μαθαίνουν, γιατί μαθαίνουν, πώς μαθαίνουν και τι απαιτείται για αυτό.

Στην πράξη, οι δραστηριότητες ανασύνθεσης των γεγονότων στον παρελθόντα χρόνο εξυπηρετούν μία από τις βασικές αρχές της διδασκαλίας της Ιστορίας, εκείνη της εξοικείωσης του μαθητή με το παρελθόν. Οι δραστηριότητες λειτουργούν επίσης και ως ασκήσεις επανάληψης της διδακτέας ύλης των κεφαλαίων και ασφαλώς μπορούν να χρησιμεύσουν και ως στοιχείο αξιολόγησης των μαθητών από το διδάσκοντα.

Πιο συγκεκριμένα, με τις δραστηριότητες οι μαθητές καλούνται να εξοικειωθούν με κάποιες έννοιες, να αποκτήσουν ορισμένες δεξιότητες και να παράγουν λόγο. Οι δραστηριότητες μπορεί να σχετίζονται με:

- ⇒ Την ένταξη στον ιστορικό χρόνο, τη δημιουργία ιστορικής γραμμής.
- ⇒ Την παρατήρηση έργων τέχνης, καταλοίπων, εικονικών πηγών γενικά.

- ⇒ Τον έλεγχο ιστορικών γνώσεων.
- ⇒ Την εκμάθηση του τρόπου μάθησης (μαθαίνω τον τρόπο να μαθαίνω).
  - ⇒ Την απόκτηση ιστορικών δεξιοτήτων.
  - ⇒ Τη διατύπωση ερωτημάτων όπως:
    - ↳ Πώς αντιλαμβάνομαι αυτό που διαβάζω, αυτό που ακούω, αυτό που μου διδάσκουν;
    - ↳ Πού στηρίζεται και με ποιο τρόπο έχει προκύψει; (Κριτική ικανότητα)
    - ↳ Πώς ξεχωρίζουμε μια πληροφορία από μια γνώμη; (Μπορούν να υπάρχουν διαφορετικές ερμηνείες για το ίδιο γεγονός;)
- ⇒ Τη συνειδητοποίηση των αλλαγών που υπάρχουν στο χρόνο και την πολυπλοκότητα αυτών των αλλαγών (τίποτα δεν είναι απλό και καινοφανές).
- ⇒ Τον τρόπο διάκρισης σχετικά με τις πηγές (από ποιον και σε ποιο πλαίσιο έχει συνταχθεί μια γραπτή πηγή: κείμενο, έγγραφο κ.λπ.).

5. Σχόλια των εκπαιδευτικών

Από το Δεκέμβριο 2002, παράλληλα με τη συγγραφή του βιβλίου της Αρχαίας Ιστορίας για την Α΄ Γυμνασίου, οργανώθηκαν συστηματικές συναντήσεις με τους εκπαιδευτικούς των Γυμνασίων στη Θράκη. Η συνεργασία αυτή ήταν όμως οριοθετημένη από το γεγονός ότι δεν δόθηκε από το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο η άδεια να δοκιμάσουν οι εκπαιδευτικοί σε πιλοτική βάση το υλικό μας στην τάξη τους. Δεν μπορέσαμε έτσι να διερευνήσουμε μαζί τους τα προβλήματα που μπορεί να ανέκυπταν από τη διδασκαλία του. Παρόλα αυτά η ανταπόκριση και η συμμετοχή ήταν θερμή και το ενδιαφέρον μεγάλο, τόσο για την πρακτική εφαρμογή του υλικού όσο και για τη θεωρητική στήριξή του.

Οι συναντήσεις μας με τους εκπαιδευτικούς ανέδειξαν ποικίλα θέματα. Προβληματισμοί που προκύπτουν από τη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας γενικότερα και, ειδικότερα, δυσχέρειες που αντιμετωπίζουν ή φοβούνται ότι θα αντιμετωπίσουν οι εκπαιδευτικοί στην περιοχή της Θράκης διδάσκοντας εθνική Ιστορία. Ανέδειξαν όμως και προβλήματα τα οποία φαίνεται ότι υπονομεύουν την Ιστορία ως μάθημα στο ελληνικό Γυμνάσιο γενικότερα, όπως αυτό της δώρης εβδομαδιαίας διδασκαλίας ενός γνωστικού αντικειμένου που «τρέχει στους αιώνες», σε μαθητές με χαμηλή γλωσσική επάρκεια στα ελληνικά (περίπτωση Θράκης), από καθηγητές άλλων ειδικοτήτων (των γαλλικών ή γυμναστές) ελλείψει ιστορικών ή φιλολόγων (αφορά όλη την επικράτεια).

Παράλληλα με την εκπαιδευτική ιδιαιτερότητα στη Θράκη, οι εκπαιδευτικοί εντόπισαν για άλλη μια φορά το πρόβλημα που δημιουργείται ανάμεσα στον επίσημο σκοπό του μαθήματος και στο τι γίνεται στην πράξη. Πιο συγκεκριμένα, ο σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας για τα παιδιά ηλικίας 13-16 ετών –σύμφωνα με το Αναλυτικό Πρόγραμμα– είναι να αποκτήσουν γνώσεις για το παρελθόν που θα προωθήσουν την ανάπτυξη της ιστορικής κρίσης ή να διαμορφώσουν το απαραίτητο υπόβαθρο για αυτήν. Στη διδακτική πράξη όμως, στόχος είναι η απομνημόνευση ιστορικών γεγονότων, συχνά με τη μορφή περιλήψεων (πρακτική που ακολουθούν όλοι σχεδόν οι εκπαιδευτικοί εντός και εκτός Θράκης), με σκοπό την αξιολόγηση, για

την ακρίβεια τη βαθμολόγηση των μαθητών στο τέλος του τριμήνου και του σχολικού έτους.

Το κυριότερο όμως πρόβλημα στο οποίο αναφέρθηκαν οι εκπαιδευτικοί είναι η ελλιπής ελληνομάθεια, η διγλωσσία ή ακόμη και η τριγλωσσία των μαθητών. Σε κάποιες περιπτώσεις το επίπεδο γλωσσομάθειας είναι τόσο χαμηλό (λ.χ. δεν είναι γνωστές λέξεις ευρείας χρήσης, λ.χ. γεωργός, βασιλιάς), ώστε δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην τάξη το υπάρχον σχολικό εγχειρίδιο του ΟΕΔΒ. Οι εκπαιδευτικοί καταφεύγουν σε «αυτοσχέδιες» διδασκαλίες, αφού προηγουμένως έχουν απομονώσει βασικά στοιχεία του βιβλίου εν είδει περιλήψης. Κάποιες φορές συντάσσουν λεξιλόγιο, με αποτέλεσμα το μάθημα να καταλήγει σε μάθημα γλώσσας και όχι μάθημα Ιστορίας. Από όλους τους συμμετέχοντες στα σεμινάρια εκπαιδευτικούς εκφράστηκε η άποψη ότι τα νέα βιβλία Ιστορίας του ΟΕΔΒ θα διαιωνίσουν το πρόβλημα, αφού δεν θα έχουν υποστεί ειδική γλωσσική επεξεργασία που να λαμβάνει υπόψη της την ιδιαιτερότητα της περιοχής.

Η πρότασή μας για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος στηρίζεται στη γλώσσα των βιβλίων που ετοιμάσαμε, η οποία, όπως έχει ήδη επισημανθεί, πλησιάζει στον προφορικό λόγο, είναι μεν απλή όχι όμως απλοϊκή ενώ ταυτόχρονα εισάγει και εξηγεί ιστορικούς όρους και αφηρημένες έννοιες (π.χ. πόλη-κράτος, δημοκρατία).

Πιστεύουμε εξάλλου ότι η πλούσια εικονογράφηση μπορεί να προσφέρει ουσιαστική βοήθεια στη διδασκαλία, καθώς δίνει με εύληπτο τρόπο στους μαθητές πληροφορίες και γνώσεις που δε μπορούν να τις κατανοήσουν μόνο από την αφήγηση. Οι εικόνες προωθούν την ενεργό συμμετοχή και την παραγωγή λόγου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβδελά, Έφη (1998). *Ιστορία και Σχολείο*. Αθήνα: Νήσος.

Braudel, Fernand (2001). *Γραμματική των Πολιτισμών*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Jenkins, Keith (2004). *Επαναθεώρηση της Ιστορίας*. Αθήνα: Παπαζήση.

Moniot, Henri (2002). *Η Διδακτική της Ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Νάκου, Ειρήνη (2001). *Τα παιδιά και η Ιστορία. Ιστορική σκέψη, γνώση και ερμηνεία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Sebba, Judy (2000). *Ιστορία για όλους, διδακτικές προτάσεις για το μάθημα της Ιστορίας στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Συγγραφείς:

Η Έφη Αβδελά είναι ιστορικός, Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Η Φωτεινή Ασημακοπούλου είναι ιστορικός, Επίκουρη Καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ο Τριαντάφυλλος Πετρίδης είναι φιλόλογος, καθηγητής στη Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευση.

Η Θεοδώρα Ρόμπου είναι αρχαιολόγος, Διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων 2005 - 2007

ΕΠΕΑΕΚ II ΜΕΤΡΟ 1.1 ΕΝΕΡΓΕΙΑ 1.1.1

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ/ΕΛΚΕ

Υπεύθυνες Έργου: Άννα Φραγκουδάκη - Θάλεια Δραγώνα

Η πράξη συγχρηματοδοτείται κατά 80% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και κατά 20% από Εθνικούς Πόρους

